

1.4. Architectonische kwaliteit

¹ Waar in deze paragraaf de term overheid wordt gebruikt, slaat dat eerst en vooral op de rijksoverheid.

Het architectuurbeleid is erop gericht gunstige voorwaarden te scheppen voor de totstandkoming van architectonische kwaliteit. Daarbij dienen zich een paar vragen aan. Wat kan onder architectonische kwaliteit worden verstaan? Kan de overheid¹ daarover een standpunt hebben? Hoe kan de overheid stimuleren dat er meer ruimte komt voor architectonische kwaliteit?

Criteria voor architectonische kwaliteit

Kwaliteit is slechts een hoedanigheid. Over het algemeen wordt het woord echter gebruikt in de zin van goede kwaliteit, ook in deze nota. De overheid vindt het haar taak een zodanig bouw- en cultuurbeleid te voeren dat er architectonische kwaliteit tot stand komt. Dat impliceert niet dat architectonische kwaliteit een absolute, ondubbelzinnige grootheid is. Het is een doel dat wellicht nooit geheel wordt bereikt. Architectonische kwaliteit is in die zin vergelijkbaar met het waarheidsbegrip in de wetenschap. De absolute waarheid komt misschien nooit aan het licht, maar door ernaar te streven komt zij hopelijk dichterbij. Over het begrip architectonische kwaliteit bestaan verschillende opvattingen. Oordelen over architectonische kwaliteit lopen uiteen al naar gelang de positie, de ervaring en de kennis van de beoordelaar. Toch kan een kwaliteitsoordeel op enkele vaste elementen worden gebaseerd.

Deze elementen zijn:

- **De gebruikswaarde**
In hoeverre beantwoordt een gebouw of een ruimte op een efficiënte wijze aan de gewenste gebruiksmogelijkheden? Voldoet het gebouwde en de inrichting van zijn omgeving aan de beoogde bestemming?
- **De culturele waarde**
Dit begrip duidt op criteria als oorspronkelijkheid, vaktechnisch kunnen, zeggingskracht, de relatie met de omgeving en de cultuurhistorische factor. De culturele waarde verwijst naar de vormkwaliteit en de belevingswaarde.
- **De toekomstwaarde**
Dit betreft de duurzaamheid van het bouwwerk en de omgeving, waaronder geschiktheid voor andere bestemmingen (flexibiliteit) en de waarde in de tijd (het cultuurhistorisch kwaliteitsbehoud). Toekomstwaarde kan ook worden opgevat als een afgeleide of resultante van gebruiks- en culturele waarde.

'Architectonische kwaliteit' wordt in deze nota voornamelijk beschouwd als een integrale waardebepaling op basis van deze drie samenhangende elementen. Ofte wel bouwwerken hebben een artistieke waarde maar moeten ook voldoen aan eisen van bruikbaarheid. Van de architectuur wordt zowel kunst als dienstbaarheid verwacht. Die opvatting bestaat overigens al sinds het *Utilitas, Firmitas, Venustas* van Vitruvius. Ook na meer dan twintig eeuwen gaat het in de architectuur nog steeds om bruikbaarheid, degelijkheid en schoonheid.

De gebruikswaarde

Gebruikswaarde betreft een doel-middelenrelatie. De gebruikswaarde geeft aan in hoeverre bouwwerken en de directe omgeving voldoen aan praktische gebruikseisen. Gebruikers en potentiële gebruikers (de markt) vormen de maatstaf. De gebruikswaarde wordt vastgesteld op grond van gemeenschappelijke en individuele ervaringen en verwachtingen van mensen.

Het beoogde gebruik stelt bouwkundige eisen aan het gebouw en aan de relatie van het gebouw tot de omgeving. Een belangrijke gebruikseis is de ergonomie die te maken heeft met afmetingen van vertrekken, de onderlinge relaties, de flexibele indeling, en de interne en externe bereikbaarheid. Een andere belangrijke gebruikseis is een goed binnenklimaat. Dit houdt verband met de aanwezigheid en kwaliteit van elementaire voorzieningen zoals sanitair, verwarming, ventilatie, verlichting en thermische en akoestische isolatie. Tenslotte zijn er nog de gebruikseisen die betrekking hebben op de exploitatie en het beheer: schoonmaak, onderhoud en verwarming. Maar het gaat niet alleen om de kwaliteit van op zichzelf staande gebouwen. Ook de gebruikswaarde van de directe omgeving van gebouwen is van belang. Daarbij geldt als elementaire gebruikseis dat er een openbare ruimte ontstaat waar alle facetten van het maatschappelijk leven aan bod kunnen komen. Meer dan in het verleden speelt bij de ruimtelijke inrichting de sociale veiligheid een rol.

Bij nieuwbouw geeft de opdrachtgever in een programma van eisen zijn verwachtingen aan over kosten en kwaliteit, en zal daar het resultaat aan toetsen. De ontwerper heeft bepaalde oplossingen voor ogen voor de gebruikswaarde. Indien daartoe in de gelegenheid zullen ook toekomstige gebruikers hun wensen en verwachtingen op tafel leggen. In dit geheel neemt de overheid een belangrijke plaats in door uit naam van het algemeen belang toezicht te houden op het bouwen. Er is een uitgebreide regelgeving met kwantitatieve normen voor de minimumkwaliteit. Deze ondergrens van technische voorschriften heeft vooral te maken met de veiligheid, de bruikbaarheid en de energiezuinigheid van bouwwerken.

De culturele waarde

Het architectuurbeleid maakt onderdeel uit van het cultuurbeleid van de regering. In een notitie aan de Tweede Kamer heeft de minister van WVC uiteengezet hoe het cultuurbeleid zich verhoudt tot de cultuur in de brede zin van het woord: "(...) Dat is het terrein waarop een cultuur zintuiglijk waarneembaar wordt gemaakt en, zij het veelal in indirecte, symbolische zin, haar neerslag vindt als menselijk ontwerp. (...) Deze "cultuur tot de tweede macht" modificeert en inten-

siveert de sensibeleit.' De architect en de stedeboower staan niet voor de opgave iets te ontwerpen dat uitsluitend rekening houdt met de gebruikseisen. Architectuur als culturele expressie stijgt daarboven uit. Het is een stellingname, een oriëntatiepunt voor het waarnemen, denken en voelen van mensen.

Volgens de *Notitie cultuurbeleid* (1985) berust kwaliteit op originaliteit, vakmanschap en zeggingskracht. De waarde van de architectuur als cultuurgoed wordt ook wel gekenschetst met de uitspraak dat een gebouw een verhaal moet vertellen of een mening moet vertolken. Het architectonische ontwerp kan nieuwe maatschappelijke stromingen symboliseren, of een discussie aangaan met traditionele oplossingen, met het eigen oeuvre van de ontwerper of met bepaalde stijlvormen. Het architectonisch ontwerp reikt in deze culturele context verder dan de specifieke behoefte die aan het project ten grondslag heeft gelegen. Deze algemene culturele waarden zijn niet, zoals functionele kwaliteit, door kwantitatieve eisen te reguleren. De culturele waarde van het bouwen kan wél worden gestimuleerd door de kwalitatieve beoordelingen van commissies van deskundigen (welstandcommissies, wedstrijdjury's) of door het stellen van organisatorische voorwaarden bij de opdrachtverlening.

De toekomstwaarde

Toekomstwaarde is het derde element in de bovenstaande omschrijving van 'kwaliteit'. Dit begrip verwijst naar de tijdfactor bij de beoordeling van architectonische kwaliteit. Uit economische overwegingen is kwaliteitsbehoud vereist: het gaat immers om investeringsgoederen met een lange levensduur.

De toekomstwaarde is deels afgeleid van de duurzaamheid van bouwwerken (gebruikte materialen en constructie). In dit opzicht is er een directe relatie met functionele kwaliteit. In het Rijkshuisvestingsplan wordt toekomstwaarde dan ook onder de noemer van functionele kwaliteit gerangschikt. Maar ook als geen voortijdig verval dreigt, kunnen de gebruiksmogelijkheden beperkt zijn. Het gebouw kan dermate detoneren dat de waarde voor toekomstige generaties twijfelachtig is. Toekomstwaarde verwijst dus naar de toekomstige gebruikswaarde én naar de toekomstige culturele waarde.

De criteria voor toekomstige gebruikswaarde hebben vooral te maken met de geschiktheid voor andere bestemmingen (flexibiliteit). Er zijn veel voorbeelden van gebouwen die, ondanks het aanvankelijk hoge kwaliteitsniveau, later onpraktisch bleken te zijn. In sommige gevallen is het hele idee zelfs al verouderd voordat het gebouw wordt gebruikt. Anderzijds kan een gebouw de tand des tijds trotseren wanneer het ook voor toekomstige generaties boeiend en bruikbaar is. Uit cultureel oogpunt is de toekomstwaarde moeilijk aan te geven. Pas na verloop van tijd ontstaat consensus over wat waarde heeft. Bovendien is in de recente geschiedenis sprake van elkaar snel opvolgende stromingen in de architectuur. Het bepalen van kwaliteit op langere termijn noopt dan ook tot omzichtigheid. De toekomstwaarde van architectonische prestaties verdient de aandacht van de overheid omdat het zeer bestendige en invloedrijke cultuuruitingen zijn. Men kan een gebouw niet opbergen als een schilderij. Een gebouw staat jaren en soms eeuwen. De architectuur is een cultuuruiting waar iedere Nederlander gewild en ongewild mee wordt geconfronteerd.

2

In zijn boek over de Europese architectuur vertolkt Pevsner een andere opvatting getuige de openingzin: 'Een fietsenafdak is een bouwsel, de kathedraal van Lincoln is een voortbrengsel van architectuur. Vrijwel alles dat voldoende ruimte omvat voor een mens, om zich in te bewegen, is een gebouw; de aanduiding architectuur slaat alleen op gebouwen die ontworpen zijn onder meer met een esthetische doelstelling.'

Architectonische kwaliteit: een integraal concept

In deze nota wordt uitgegaan van architectonische kwaliteit in brede zin. Dit houdt in dat ook de relatie met de directe omgeving en openbare ruimten een kwaliteitselement is. In inhoudelijk opzicht is het kwaliteitsbegrip integraal. Richtsnoer voor beleid is dat bij de totstandkoming, het beheer en de verbouwing of sloop van bouwwerken met alle drie aspecten rekening wordt gehouden. Deze keuze vloeit voort uit de positie van de overheid, maar impliceert niet dat er geen andere interpretaties mogelijk zijn. Sommige architecten en architectuurcritici huldigen de opvatting dat bij architectonische kwaliteit hoofdzakelijk het culturele aspect aan de orde is.

Architectonische kwaliteit in de hier gebruikte betekenis kan op verschillende niveaus gehanteerd worden: het afdak van een fietsenhok en de kathedraal van Lincoln² kunnen architectonische kwaliteit hebben. Bij vergelijkende kwaliteitsbeoordelingen kan worden uitgegaan van de schaal en onderlinge vergelijkbaarheid van objecten.

Het begrip architectonische kwaliteit is dus niet alleen toepasbaar voor zogeheten 'toparchitectuur' (de architectuur met een grote A). Kwaliteitseisen beperken zich evenmin tot een bepaalde regio, bepaalde ontwerpers of een bepaald type gebouwen.

In de *Vierde nota over de ruimtelijke ordening* wordt het begrip ruimtelijke kwaliteit gebruikt. Naast de gebruikswaarde en de toekomstwaarde is de belevingswaarde in die begripsbepaling het derde element. Architectonische kwaliteit, zoals in deze nota opgevat, stelt als derde element de culturele waarde in plaats van de belevingswaarde. Belevingswaarde heeft vooral te maken met receptiviteit. Er wordt uitgegaan van de gebruiker en het nu. Culturele waarde is een breder begrip dat ook verwijst naar de historische factor en het gedachtengoed van de ontwerpers van de gebouwde omgeving.